

Mathieu Zana Etambala, *Onderworpen, onderdrukt, geplunderd. Congo 1876-1914* (Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2023, 456 pp., ISBN 9789056157272).

Het concept ‘kolonialisme’ is overal aanwezig in publieke debatten, maar dreigt soms als een zwarte doos te fungeren. De natuur hebben we ‘geëxploiteerd en gekoloniseerd’ en voor bewoners van de Amazone is ‘kolonisatie nog steeds een open wonde’ (*De Standaard*, 5 en 6 mei 2023). Zelden is duidelijk over welke dynamieken en processen het concreet gaat. Het boek *Onderworpen, onderdrukt, geplunderd. Congo 1876-1914* van Zana Etambala opent die zwarte doos en toont hoe de militaire kolonisatie van Congo door (voornamelijk) Belgische agenten eruitzag in de dagelijkse praktijk. Het werk laat zich niet gemakkelijk situeren. Voor een publieksboek is het te gedetailleerd en weinig toegankelijk, maar ook aan de standaarden van academisch onderzoek wordt niet voldaan (zeer beperkte bespreking van recente wetenschappelijke literatuur, ontbrekende vraagstelling of systematische analyse). Deze recensie bespreekt kort de inhoud van het boek, staat stil bij twee sterktes en enkele gebreken.

Het boek bouwt verder op Etambala’s vorige monografie: *Veroverd, bezet, gekoloniseerd. Congo 1876-1914* (2020). Daarin onderzocht de auteur op van basis een regionale structuur de oorlogsvoering en het brutale geweld dat Belgische koloniatoren aanwendden in Congo om de lokale bevolking te onderwerpen. In het nieuwe boek gaat de auteur niet regionaal, maar thematisch te werk. Het centrale argument is dat de mythe van geweldloze kolonisatie een bedrieglijke fictie is. De koloniale verovering van Congo was systematisch en onvoorstelbaar gewelddadig. Het boek opent met de ‘Congolese avonturen van Stanley’. Het hoofdstuk vertrekt van het nogal evidente uitgangspunt dat ‘de Afrikaanse avonturen van Stanley kritisch moeten worden benaderd en met een korreltje zout moeten worden genomen’ (26). Doorheen het hoofdstuk herbevestigt Etambala wat enkele historici voor hem al toonden: dat Stanley vaak meedogenloos gebruik maakte van geweld.

De volgende twee hoofdstukken wijdt hij aan de ‘weermacht’, het oorlogvoerende apparaat bestaande uit Belgische leidinggevend en zwarte huurlingen. Aan de hand van cijfermateriaal over (onder)officieren en wapenmateriaal toont Etambala de verstrengeling tussen het Belgische leger en de koloniale weermacht. Voor Belgische militairen van lagere afkomst was Congo een springplank naar een heldenstatus, wat volgens de auteur een grote aantrekkingsfactor was. Die heldenstatus werd vaak gehuldigd in standbeelden en straatnamen, ook al was destijds reeds duidelijk dat sommigen onder hen zich aan gruweldaden hadden schuldig gemaakt.

Nadien bespreekt hij de zwarte huurlingen, de ‘tweede pijler van het koloniaal leger van Leopold II’ (71). Hoewel de rekruten officieel vrijwillig ingelijfd werden, was er volgens de auteur vaak sprake van handel in krijgsgevangenen en *de facto* slavernij.

De hoofdstukken 4 en 5 focussen op de koloniale uitbuitingseconomie, met centraal de Anversoise, een van de belangrijkste concessiebedrijven die in de Congo-Vrijstaat verantwoordelijk was voor rubberoogst en de bijhorende schandalen. Aan de hand van lange citaten uit dagboeken van zowel militairen als geestelijken zet de auteur het bloedige karakter van de economische missies in Congo in de verf. De drie daaropvolgende hoofdstukken gaan over de onderwerping van de regio Beneden-Uele en de twee laatste over koloniale geneeskunde. Een constante in het boek is het grenzeloze geweld van witte officieren en hun huurlingenlegers, de mishandeling van de Congolese bevolking en haar verzet tegen de ontplooiende Belgische bezetting.

De belangrijkste troef van het boek is de rijkdom aan bronnenmateriaal, waaronder vooral dagboeken, privé brieven en gepubliceerde artikels. Vooral de dagboeken brengen de lezer erg dicht bij het dagelijkse leven en de perspectieven van verschillende koloniale militairen, ambtenaren en missionarissen in Congo-Vrijstaat. Een tweede sterkte zijn de onderzoekspistes waar de auteur tussen de lijnen op wijst. In hoofdstuk 8, dat over de onderdrukking van de Ababwa-opstand gaat, schuilt onderzoekspotentieel voor historici met interesse in koloniale oorlog. Etambala haalt verscheidene bronnen aan die toelaten na te gaan hoe koloniale contactzones oorlogsstrategieën vormgaven. Zo kunnen we de vragen stellen wat de weermacht uit haar confrontaties en samenwerking met Congolese strijders leerde, en omgekeerd, hoe het Congolese verzet zich doorheen de tijd en in confrontatie met de weermacht aanpaste. Verder kunnen de dagboeken van missionarissen inzicht bieden in de complexe houding van deze figuren in Congo ten aanzien van het Belgische koloniale project. Tot slot merkt Etambala het spanningsveld op tussen economische, politieke en militaire belangen van verschillende lokale groepen voorafgaand aan de komst van de Belgen. Hij wijst erop dat deze spanningen kunnen verklaren waarom bepaalde lokale leiders en groepen collaboreerden met de Congo-Vrijstaat. Wat die spanningen waren, en hoe die de kolonisatie van Congo mee hebben vormgegeven, kan in verder onderzoek uitgediept worden.

De analyse van het rijke bronnenmateriaal is eerder teleurstellend. De auteur laat de bronnen doorgaans voor zich spreken (de verhouding tekst-citaat is ongeveer één op één). Etambala probeert op deze manier naar eigen zeggen een zo transparant mogelijk beeld te presenteren van ‘de historische waarheid’ (73) in tegenstelling tot het rooskleurige beeld dat kolonialen aan het thuisfront presenteerden. In de praktijk komt dit echter neer op een gebrek aan historische duiding. De auteur beperkt zich tot veroordeling van en verontwaardiging over het perspectief van de actoren die hij bespreekt, maar zelf hij weet hun perspectief bij wijlen niet te overstijgen.

De stem van de auteur en de historische actoren zijn moeilijk van elkaar te scheiden wanneer de bronnen zonder kritische afstand voor waar worden aangenomen. Soms versmelten ze zelfs letterlijk, wanneer tekst en citaat door fouten in de lay-out niet van elkaar gescheiden zijn of wanneer regels uit een bronfragment zich woord voor woord herhalen in de hoofdtekst (335 en 337). De uitgever is misschien te snel geweest met dit boek op de markt te brengen, amper drie jaar na het voorgaande. De haast waarmee het geschreven en gepubliceerd is, valt op. Meerdere werken waaraan wordt gerefereerd staan niet in de bibliografie (in het eerste hoofdstuk missen bijvoorbeeld negentien referenties aan boeken en artikels in de bibliografie). Een index ontbreekt, de lay-out is vaak slordig (zie pagina 51, 58, 75, 151, 251), en bij citaten uit bronnen mist geregeld een referentie (zie pagina 34, 44, 92, 97, 99, 101, 103, 110).

In zekere zin heeft de leeservaring iets weg van een boottocht langs de Congorivier. Niet alleen neemt de auteur zijn lezers mee doorheen de geschiedenis van onderdrukking en oorlog langs verscheidene waterwegen, ook figuurlijk vraagt hij van de lezer dat die zich laat meevoeren langs zijn meanderende gedachten en interesses. Een kompas biedt de auteur zelden: in de inleiding noch elders vinden we een heldere vraagstelling. Het gebrek aan inhoudelijke besluiten maakt het uitdagend om de rode draad te volgen. Het boek voelt daardoor geregeld aan als een aaneenrijging van anekdotes. Een lezer met veel achtergrondkennis kan tot inhoudelijke conclusies komen, maar voor vele anderen riskeert het boek clichés over het ‘barbaarse’ zwarte continent te herbevestigen. Dat neemt natuurlijk niet weg dat dit boek zeker een meerwaarde kan bieden aan lezers met een belangstelling voor oorlogsgeschiedenis of koloniale missies. Etambala’s werk verruimt het bestaande militair-historisch onderzoek door de koloniale oorlog in Congo te integreren in dit genre.

Janne Schreurs, KU Leuven, FWO